
ZESZYTY NAUKOWE WYŻSZEJ SZKOŁY PEDAGOGICZNEJ
W BYDGOSZCZY

Studia Psychologiczne 1983 z. 4

KRYSTYNA SZCZUTOWSKA

WSP w Bydgoszczy

NIEDOSTOSOWANIE SPOŁECZNE MŁODZIEŻY ODCHYLONEJ OD NORMY
INTELEKTUALNEJ W ŚWIETLE BADAŃ ARKUSZEM DIAGNOSTYCZNYM
D.H. STOTTA

Obniżona sprawność umysłowa jest jednym z ważniejszych czynników utrudniających przystosowanie społeczne. Jednostki, których intelekt funkcjonuje poniżej normy, ze względu na posiadane cechy, są szczególnie narażone na dezadaptację społeczną. Cechy zakłócające prawidłowy przebieg procesu socjalizacji mogą być związane z "faktem upośledzenia intelektu, jak też mogą być wynikiem interakcji upośledzonego z otoczeniem, dającym w efekcie niekorzystne zmiany w zakresie osobowości, najczęściej zaburzenia emocjonalne"¹.

Na zjawisko zaburzeń procesu socjalizacji u dziecka upośledzonego umysłowo w stopniu lekkim, którego rezultatem jest jego niedostosowanie społeczne i przestępczość, wskazują wyniki badań Z. Jankowskiej², K. Kirejczyka³, L. Mościckiej⁴, Z. Ostriańskiej⁵, Z. Pochmary⁶ i innych. Dlatego też wydaje się konieczne prowadzenie badań nad zachowaniami odchylonymi od normy u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, których celem byłoby:

- dokonanie kategoryzacji typowych zachowań niedostosowanych i analiza ich symptomów,
- określenie wyznaczników zachowań niedostosowanych społecznie,
- zweryfikowanie przydatności istniejących ustaleń metodologicznych do badania zjawisk niedostosowania społecznego u dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

Badanie ujawnianych, przez dzieci upośledzone umysłowo, zachowań społecznie szkodliwych, może ułatwić opracowanie wskazań dla postępowania profilaktycznego i terapeutycznego z dziećmi o "sprzężonym upośledzeniu"⁷.

W niniejszym artykule podjęto problem określenia rodzajów niedostosowania społecznego, ich uwarunkowań w populacji dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. Dotychczasowe badania nad niedostosowaniem społecznym, prowadzone przede wszystkim w grupach dzieci o pełnej sprawności intelektualnej, wskazywały jedynie na pewne elementy tego zjawiska wśród dzieci upośledzonych umysłowo. Analizując problem niedostosowania społecznego w wymienionej populacji kierowano się następującymi założeniami:

- w określaniu niedostosowania społecznego należy dążyć do wskazania typowych jego objawów, które ułatwiłyby przeprowadzenie kategoryzacji zachowań dewiacyjnych,
- specyfikacja niedostosowania społecznego jest uwarunkowana określonymi przyczynami dominującymi, które mogą współwystępować z innymi traktowanymi jako drugorzędne,
- diagnoza niedostosowania społecznego wymaga dostarczenia faktów, które posiadają w dużym stopniu wartość obiektywną,
- procedura postępowania empirycznego w zakresie określania niedostosowania społecznego wymaga stosowania narzędzi badawczych, które umożliwiają w miarę dokładnie zebranie informacji o badanym zjawisku.

Badaną grupę stanowili uczniowie klas V-VIII szkoły specjalnej oraz zasadniczej szkoły zawodowej specjalnej w liczbie 200 osób.

W badaniach własnych stosowano techniki obserwacyjnebrane pod uwagę przy ocenianiu zachowania dzieci normalnych. Dobór ich podyktowany jest stwierdzoną już w literaturze możliwością badania upośledzonych umysłowo behawioralnymi skalami ocen i technikami obserwacyjnymi, stosowanymi do normalnych dzieci⁸.

W związku z tym przyjęto metodologię poszukiwania niedostosowania społecznego, opracowaną przez D.H. Stotta i zmodyfikowaną przez J. Konopnickiego. Wydaje się, że uwzględniona procedura postępowania badawczego proponowana przez D.H. Stotta umożliwiała realizację przyjętych założeń badawczych oraz dostarczała informacji na temat niedostosowania społecznego dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

Analiza danych empirycznych upoważnia do sformułowania następujących wniosków o charakterze syntetycznym:

1/ Wśród osób o obniżonej sprawności umysłowej przebywających w placówkach szkolnictwa specjalnego wyróżnić można znaczną grupę dzieci i młodzieży manifestujących określone formy zachowań niedostosowanych społecznie. Oznacza to, iż problemem naczelnym szkolnictwa specjalnego jest nie tylko kompensowanie, usprawnianie, korygowanie zaburzonych funkcji poznawczych, lecz także dobór środków pedagogicznych, które zarówno zapobiegałyby powstawaniu zachowań odchylnych od normy, jak i eliminowały już utrwalone u osób o obniżonej sprawności umysłowej.

W zestawieniu ze statystykami opracowanymi przez innych badaczy na temat zaburzeń zachowania się dzieci upośledzonych umysłowo uzyskane we własnych badaniach wskaźniki procentowe są z nimi zbieżne. Oznacza to, że wśród upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim można wyróżnić około 30 % dzieci, które ujawniają zachowania niedostosowane.

Porównując wskaźnik uzyskany w badaniach własnych ze wskaźnikami niedostosowania stwierdzono w populacji dzieci nie odchylnych od normy intelektualnej należy przyjąć, iż procent niedostosowanych jest większy w grupie upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

2/ Grupę dzieci uznanych za niedostosowane cechuje różny stopień natężenia niedostosowania społecznego. Zestawiając tę zmienną z płcią stwierdzono, że częściej u chłopców aniżeli u dziewcząt występuje niedostosowanie społeczne w stopniu zaawansowanym i bardzo zaawansowanym.

3/ Formy zachowań niedostosowanych społecznie są czynnikiem różnicującym ogół osób uznanych za niedostosowane. Z uwagi na ujawniane formy zachowania, przez upośledzonych umysłowo, wyróżnić można dzieci o zachowaniach: "wrogich", "zahamowanych", "aspołecznych", "niekonsekwentnych". Dominującymi formami niedostosowania społecznego są zachowania: "wrogie" i "niekonsekwentne". W znacznej mniejszości występują zachowania "zahamowane". Natomiast już znikomy odsetek stanowią osoby, których zachowanie określić można jako "aspołeczne". Ten układ proporcji poszczególnych rodzajów zachowania niedostosowanego jest zbliżony do przedstawionego przez J. Konopnickiego⁹ i J. Baran¹⁰, odnoszący się do

osób bez widocznych zaburzeń /pełna sprawność intelektualna, brak uszkodzonych analizatorów/ oraz do dzieci z wadami słuchu. Można zatem uznać, że charakter zaburzeń emocjonalnych nie różnicuje w sposób zasadniczy dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim od posiadających prawidłowy poziom intelektualny. Tak tę kwestię ujmują i inni badacze /F.J. Menolascino¹¹, J. Phillips¹²/. Płeć różnicuje tylko częściowo badanych ze względu na ujawnianą formę zachowania niedostosowanego. Zachowania typu "zahamowanego" są bardziej charakterystyczne dla dziewcząt. Zaznaczają się także różnice między chłopcami a dziewczętami w zakresie zachowań "niekonsekwentnych" i "aspołecznych". Charakterystyczne symptomy dla tych zachowań częściej odnoszą się do chłopców, u których skonstatowano stopień niedostosowania zaawansowany i bardzo zaawansowany.

- 4/ Wykorzystując Arkusz Diagnostyczny D.H. Stotta ustalono następujące rodzaje zachowań niedostosowanych społecznie, manifestowane przez badane osoby: "wrogość", "zahamowanie", "niekonsekwencja", "aspołeczność".

Każdy z tych rodzajów zachowania niedostosowanego stwarzał określone konsekwencje dla dziecka i jego otoczenia.

U dzieci "wrogich" agresja o charakterze bezpośrednim kierowana była zarówno przeciwko osobom dorosłym, jak i rówieśnikom i wywoływała sytuacje konfliktowe, które stanowiły podłoże formowania się nieprawidłowych stosunków interpersonalnych.

Dzieci o takim rodzaju zaburzenia często popełniały czyny przestępcze oraz włączały się często w działalność grup chuligańskich. Zaburzenia typu "zahamowanego" przejawiały się u badanych dzieci stanami depresyjnymi, całkowitą biernością, apatią, wycofywaniem się ze wspólnych zabaw i celowo organizowanych zajęć. Zerwanie więzi emocjonalnych z dorosłymi i rówieśnikami stanowiło tło przyjmowania przez nie często postaw buntowniczych i opornych. Reakcje lękowe, jaskrawo ujawniane przez dzieci "zahamowane", w chwili zetknięcia się z nową sytuacją dydaktyczną i wychowawczą, stanowiły jedną z przyczyn nie odnoszenia przez nie sukcesów.

"Aspołeczność, jako skrajny rodzaj niedostosowania społecznego, manifestowała się u badanych zachowaniami wybitnie destrukcyjnymi wymierzonymi przeciwko otoczeniu i głoszonym przez nie normom.

Dewicyjnym formom zachowania tej kategorii dzieci towarzyszył chłód uczuciowy, brak skrępowań. Z aspołecznymi objawami zachowania współwystępowały reakcje typowe dla jednostek z wysokim stopniem zdemoralizowanych /wagary, ucieczki, przestępczość/.

Symptomy zachowania "niekonsekwentnego" stwierdzone u badanych dzieci wskazywały na zaburzenia uwagi i ich nadpobudliwość psychoruchową. Reakcje tych dzieci były bardzo gwałtowne i nieadekwatne do zaistniałej sytuacji. Gwałtowność, niemożność przewidzenia wystąpienia takiego rodzaju zachowania określały w dużej mierze sytuacje, w której dzieci te nie były włączane do wspólnych zabaw. Zachowania tych dzieci były niezgodne z funkcjonującymi zasadami i normami postępowania.

- 5/ Między formami zachowania niedostosowanego a określoną grupą przyczyn ustalono współzależność. Oznacza to, że daną kategorię niedostosowania wywołuje specyficzny zespół przyczyn o charakterze dominującym. W związku z tym ustalono, iż między formami zachowania niedostosowanego a zespołem dominującym czynników etiologicznych zachodzą następujące reakcje:
  - a/ kategoria zachowania "wrogość" - głównie czynniki środowiskowe, w małym stopniu uszkodzenia organiczne /domniemane/,
  - b/ kategoria zachowania "zahamowanie", "niekonsekwencja" - przede wszystkim uszkodzenia organiczne /domniemane/ współwystępujące z nieprawidłowościami w funkcjonowaniu wychowawczym rodziny,
  - c/ kategoria zachowania "aspołeczności" - decydująca rola uszkodzeń organicznych /domniemanych/.
- 6/ Nie stwierdzono ścisłego związku między stopniem zaawansowania /stopień lekki, zaawansowany, bardzo zaawansowany/, a kategorią i przyczynami niedostosowania. Można w związku z tym przyjąć, iż ogół kategorii i czynników etiologicznych jest typowy dla dzieci niedostosowanych, tak w stopniu lekkim, jak i zaawansowanym. Wyjątek stanowią tylko zachowania niedostosowane typu "aspołecznego", odnoszące się tylko do dzieci niedostosowanych w stopniu zaawansowanym i bardzo zaawansowanym.
- 7/ W wyniku przeprowadzonej analizy środowisk rodzinnych badanych dzieci, manifestujących określoną formę niedostosowania społecznego ustalono, że: globalna ocena środowiska rodzinnego okazała się najmniej korzystna dla dzieci "wrogich" i "zahamowanych". Oznacza

to, że u tych dwóch kategorii niedostosowania występuje największe nasilenie ujemnych czynników w postaci złych warunków ekonomicznych, zaburzonej struktury rodziny, niskiego poziomu kulturalnego rodziców, przestępczości, alkoholizmu, długotrwałych chorób ojca i matki.

Dalsza analiza uwzględniająca te czynniki, które ze względu na etiologię niedostosowania mają istotne znaczenie wykazała, że:

- a/ we wszystkich wyróżnionych grupach, ze względu na rodzaj niedostosowania, dominowało zarówno u ojców i matek wykształcenie podstawowe niepełne,
- b/ stan sprawowanej opieki okazał się szczególnie niewłaściwy w grupie dzieci "wrogich", zarówno bardzo wysoki odsetek ojców jak i matek nie wypełniało swoich zadań opiekuńczych w sposób dostateczny,
- c/ wymagania stawiane przez rodziców badanym były niewłaściwe, dominowały zarówno wśród ojców, jak i matek, dwa rodzaje wymagań - nadmierne oraz niedostateczne,
- d/ w przyjętym systemie wychowawczym przez rodziców górował system autokratyczny /surowe ograniczenia i kary cielesne jako główne metody dyscyplinarne/, ze szczególną ostrością stosowane były techniki dyscyplinarne w grupie dzieci "wrogich", w pozostałych kategoriach niedostosowania przeważały surowe ograniczenia,
- e/ sfera stosunków emocjonalnych między rodzicami i ogółem badanych dzieci była wyraźnie zaburzona, wyrazem tego było ujawnianie przez duży odsetek rodziców /ojca i matkę/ wrogości, obojętności; największe zaktócenia życia emocjonalnego wystąpiły w kategoriach dzieci manifestujących zachowania "wrogie", zarówno u ojców, jak i matek, dominowały postawy wrogie i obojętne nad serdecznościami.

Dokonując kumulacji najczęściej występujących czynników ujemnych w środowiskach rodzinnych stwierdzono:

- a/ największą częstotliwość występowania /bez względu na rodzaj niedostosowania/ czynników składających się na niekorzystny system wychowawczy,
- b/ największe natężenie skumulowanych ujemnych czynników odnosiło się do rodzin dzieci "wrogich" /warunki życia rodzinnego, system wychowawczy, stosunki emocjonalne/.

- c/ najczęstrze, łączne występowanie wśród ogółu rodzin dwóch układów czynników - niekorzystny system wychowawczy i niekorzystne stosunki emocjonalne w rodzinie. Ocena środowisk rodzinnych wypadła najmniej pomyślnie dla dzieci "wrogich". W związku z tym można sądzić, że ich proces socjalizacji ulegał zaburzeniu przede wszystkim na skutek destruktywnego oddziaływania rodziny.
- 8/ Kariera i sytuacja szkolna ogółu badanych bez względu na ujawnianą formę niedostosowania były niepomyślnie, wskazywał na to:
- a/ długi okres pobytu w szkole normalnej, co utrudniało badanym podejmowanie i wypełnianie obowiązków uczniowskich niedostosowanych do ich możliwości percepcyjnych,
  - b/ znaczne opóźnienia szkolne większości badanych,
  - c/ niska ocena osiągnięć szkolnych w chwili badania, mimo dostosowanych do możliwości poznawczych dziecka upośledzonego umysłowo w stopniu lekkim, systemu dydaktyczno-wychowawczego,
  - d/ przeważające zachowania bierne nad aktywnymi społecznie ogółu badanych, co oznaczało wycofywanie się ich z udziału w pracach organizacji szkolnych.
- 9/ Status społeczny w grupach rówieśniczych ogółu badanych nie był korzystny dla prawidłowego przebiegu procesu ich socjalizacji. Charakterystyczne było zajmowanie przez nich na Skali Sympatii pozycji niskich. Wielu badanych bez względu na ujawnianą formę zachowania niedostosowanego było izolowanych i odrzuconych przez swoich rówieśników. Odrzucenie najczęściej odnosiło się do dzieci manifestujących zachowania typu "aspotecznego". Największy odsetek dzieci izolowanych stwierdzono w kategorii zachowania "zahamowanego", gdzie najczęściej występowała izolacja silna i wybitna. Uzyskane wyniki potwierdziły przewidywania, które stanowiły podstawę projektowania i realizacji własnych badań. Wszelkie poczynania badawcze autorki niniejszego artykułu koncentrowały się wokół kwestii związanych z:
- ujawnianymi formami zachowań niedostosowanych oraz stopniem niedostosowania społecznego,
  - czynnikami etiologicznymi, wywołującymi określony rodzaj zachowania niedostosowanego,
  - niekorzystnymi sytuacjami wychowawczymi tkwiącymi w środowiskach rodzinnych, które można traktować jako wyznaczniki zachowań niedostosowanych,

- sytuacją szkolną oraz zajmowanym statusem w grupie rówieśniczej, przez dzieci i młodzież manifestującą określony typ zachowań nieprzystosowanych.

W rezultacie przeprowadzonych badań empirycznych otrzymano szereg danych, które można wykorzystać w działalności profilaktycznej i resocjalizacyjnej placówek szkolnictwa specjalnego, sprofilowanych na pracę z jednostkami o obniżonej sprawności umysłowej. Niektóre stwierdzenia można traktować jako hipotezy, które należy zweryfikować w dalszych badaniach, poświęconych zaburzeniom procesu socjalizacji dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

Wskazaniem byłoby podjęcie dalszych badań nad zagadnieniem niedostosowania społecznego dzieci upośledzonych umysłowo, uwzględniając przede wszystkim jego aspekt terapeutyczny. Oznacza to, że celem byłoby opracowanie projektu programu psychokorekcyjnego, obejmującego dzieci upośledzone umysłowo w stopniu lekkim, manifestujące formy niedostosowania społecznego. Weryfikacja empiryczna takiego programu stanowiłaby podstawę określenia specyfikacji oddziaływań psychopedagogicznych na dzieci o obniżonej sprawności umysłowej, których proces socjalizacji uległ zaburzeniu na skutek działania różnorodnych zespołów przyczyn.

PRZYPISY

- ¹Z. Bartkowicz, Przeszłość i wykołejenia upośledzonych umysłowo
W: Wybrane zagadnienia z psychologii i pedagogiki upośledzonych,
Z. Sękowska /red./, Lublin 1976
- ²Z. Jankowska, Znaczenie diagnozy psychologicznej w programowaniu
działań psychokorekcyjnych w procesie resocjalizacji i profilaktyki
przeszłości nieletnich, "Zdrowie Psychiczne" 1972, nr 1 - 2
- ³K. Kirejczyk, Przeszłość i moralne zaniedbanie wśród anormal-
nych, W: Dzieci trudne /red/ K. Kirejczyk, L. Kostencki, K. Łubkow-
ska, Warszawa 1961
- ⁴L. Mościcka, Przeszłość nieletnich. Podłoże, geneza, motywy,
Wrocław, Warszawa, Kraków, 1970
- ⁵Z. Ostriańska, Poziom inteligencji a przeszłość, W: Zagadnienia
przeszłości w Polsce /red/ J. Jasiński, Warszawa 1975
- ⁶Z. Pochmara, Czynniki wpływające na niedostosowanie społeczne
nieletnich przestępców upośledzonych umysłowo, "Zdrowie Psychiczne",
1972, nr 1
- ⁷Przypadki występowania u tych samych osobników upośledzenia
umysłowego i społecznego niedostosowania, pedagogika specjalna
określa mianem upośledzeń sprzężonych
- ⁸AnnM. Clarke i A.D.B. Clarke, Upośledzenie umysłowe, Warszawa
1969, s. 175
- ⁹J. Konopnicki, Niedostosowanie społeczne, Warszawa 1971
- ¹⁰J. Baran, Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży głuchej,
Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych, t. XIV, Wrocław, Warszawa,
Kraków, Gdańsk, 1972
- ¹¹F.J. Menolascino, Emotional disturbances and mental retardation
Amer. J.N. Ment. Def. 1965, 70, s. 248-256
- ¹²J. Philips, Psychopatologia and mental retardation, Amer. J. Psych.
1967, s. 29-35

**SOCIAL UNADJUSTMENT OF CHILDREN AND YOUNG PEOPLE
MENTALLY HAMPICAPPED IN A LIGHT DEGREE**

Summary

The investigative purpose of the author of the article has been to perform in an empirical way the analysis of the description and interpretation of socially undjusted behaviours of children and young people mentally handicapped in a light degree /IQ 52-67/ and chiefly all the investigations of the author have been concentrated on the questions concerning:

- evident form of unadjusted behaviours and the degree of social unadjustment,
- etiological factors causing a particular type of unadjusted behaviour,
- negative educational situations inherent in family environment which can be treated as a determinant of unadjusted behaviours,
- situation at school and the status in the group of the same age of children and young people demonstrating a particular type of unadjusted behaviours.